

JAN LUDWICZAK
Wyższa Szkoła Rolnicza
Wrocław

EFEKTYWNOŚĆ EKONOMICZNA GOSPODARSTWA BEZINWENTARZOWEGO (NA PRZYKŁADZIE PGR KRZYŻOWA)

Państwowe Gospodarstwo Rolne Krzyżowa jest prowadzone od roku 1961 jako eksperymentalne gospodarstwo bezinwentarzowe. Uboczna produkcja roślinna (słoma, łęty, liście) pozostawiana na miejscu, stanowi główne źródło zabezpieczenia gleby w masę organiczną. Gospodarka bezinwentarzowa i bezoobornikowa Krzyżowej jest przedmiotem specjalnych badań Oddziału Instytutu Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa we Wrocławiu. Zagadnieniem gospodarki bezinwentarzowej, zwłaszcza od strony efektów ekonomicznych i sposobu organizacji gospodarstwa jako całości, interesuje się także Katedra Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa Wyższej Szkoły Rolniczej we Wrocławiu. Te właśnie problemy ekonomiczno-organizacyjne są przedmiotem rozważań w niniejszym opracowaniu. Materiał liczbowy obejmuje dwa pełne zamknięcia bilansowe gospodarki bezinwentarzowej z lat 1961/62 i 1962/63 oraz częściowe wyniki z roku 1963/64. Materiał ten, w porównaniu z wynikami lat ubiegłych i innych gospodarstw, daje podstawę do przeprowadzenia wstępnej oceny ekonomicznej badanego obiektu.

Należy tu podkreślić, że jest to ocena wstępna, oparta na skąpych jeszcze materiałach liczbowych i zbyt krótkim okresie prowadzenia eksperymentu. Pełną analizę gospodarstwa można przeprowadzić dopiero w oparciu o wieloletnią i szczegółową ewidencję księgową. Taka właśnie ewidencja, której celem są m. in. kalkulacje kosztów poszczególnych pól i upraw, została już w Krzyżowej wprowadzona.

Cel badań

Celem prowadzonego eksperymentu nie jest propagowanie gospodarstw bezinwentarzowych w ogóle. Jednak w pewnych konkretnych warunkach przejście na racjonalną gospodarkę bezinwentarzową może okazać się rzeczą uzasadnioną.

Sprawa nawożenia organicznego przedstawia się w skrócie następująco. Słoma po zbiorze kombajnem pozostaje na polach, a dla jej rozdrobnienia przed przyoraniem stosuje się — z braku siewkarni przy kombajnach — silokombajn „Orkan”. Rozdrobnioną słomę przyoruje się z dodatkiem nawozów azotowych. Zarówno sposób cięcia słomy, jak sprawa ilości i jakości dodawanych nawozów stanowi przedmiot ciągłych obserwacji i badań.

W tej chwili, ze względu na krótki okres badań, nie można jeszcze mówić o wpływie nawożenia słomą na żyzność gleby. Dodatnie wyniki tego eksperymentu miałyby jednak duże znaczenie praktyczne, gdyż pozwoliłyby skutecznie zapobiegać spadkowi żyzności gleby w gospodarstwach o małej obsadzie inwentarza żywego. Problem takich gospodarstw — mimo wzrostu obsady inwentarza w ogóle — istnieje, tym bardziej, że gospodarowania wymagają gospodarstwa podupadłe i grunty Państwowego Funduszu Ziemi. Zresztą sprawa sprowadza się nie tylko do obsady inwentarza żywego. Brak siły roboczej i słabe zainwestowanie niektórych gospodarstw może w okresie przejściowym uzasadnić potrzebę prowadzenia gospodarki bezoobornikowej na całym obszarze lub też na części gruntów ornych. W osta-

tecznym rachunku o wielkości produkcji zwierzęcej decyduje baza paszowa. Jeżeli więc w gospodarstwie bezinwentarzowym utrzyma się odpowiedni poziom produkcji towarowej netto, to w skali ogólnej gospodarstwo takie spełnia swe zadanie dostarczając — zamiast zwierzęcych — zwiększone ilości produktów roślinnych.

Ogólna charakterystyka

PGR Krzyżowa leży w powiecie Wołów, w odległości około 2 km od Ścinawy. Jest to rejon rolniczy województwa wrocławskiego, charakteryzujący się jednak słabymi glebami i mało intensywną produkcją rolniczą. Obszar gospodarstwa (wg stanu na dzień 1. VII. 1963) obejmuje 318 ha użytków rolnych, w tym 302 ha gruntów ornych. Przeważają gleby żytńio-ziemniaczane. Tylko 55 ha zaliczono do klasy III; pozostałe należą do klas niższych, głównie do klasy V. Około 20% gruntów wymaga zmeliorowania.

Uwzględniając istniejące warunki, PGR Krzyżowa mogłoby prowadzić gospodarkę średnio inwestycyjną, z obsadą inwentarza w granicach 50 sztuk dużych na 100 ha użytków rolnych, i to raczej z przewagą trzody. W uprawie polowej przeważać powinno żyto, a wśród okopowych ziemniaki. Do prowadzenia średnio intensywnej produkcji brak jednak budynków i siły roboczej. W tej sytuacji prowadzony eksperyment gospodarki bezinwentarzowej nie odbiega w zasadzie od faktycznych możliwości gospodarstwa. Przy małej obsadzie inwentarza nie było możliwości pełnego wykorzystania słomy i innych produktów ubocznych. Faktycznie więc, przy bardzo niskim poziomie nawożenia organicznego, uzyskiwano niskie plony i ujemne wyniki finansowe.

Stan inwentarza w roku 1960/61 wynosił 23 sztuki duże na 100 ha użytków rolnych. W roku następnym prowadzony był jeszcze opas bukatów, co nie miało jednak zasadniczego wpływu na organizację gospodarstwa.

Obecny sposób gospodarowania PGR Krzyżowa trudno zmieścić w znanych i stosowanych systemach (typach) produkcyjnych gospodarstw rolnych. Dla orientacji podajemy niektóre liczby charakteryzujące PGR Krzyżowa w porównaniu z gospodarstwami o niskiej i wysokiej obsadzie inwentarza żywego. Zestawienie porównawcze niektórych wskaźników intensywności przedstawia tabela 1.

Tabela 1

Wskaźniki intensywności
(Dane z roku 1961/62 na 100 ha użytków rolnych)

Wyszczególnienie	Nazwa gospodarstwa		
	Krzyżowa	Magnice	Pawłowice Wielkie
Inwentarz żywy (sztuki duże)	—	30	75
Stopień intensywności ^{a)}	130	212	327
Srodki trwałe brutto w tys. zł	1 750	4 100	7 500
w tym budynki	1 330	3 400	6 500
Ilość pracowników	7	14	22
Zasiewy zbóż w %	62	43	34

^a Skala punktowa wg B. Kopcia: Metodyka projektowania organizacji gospodarstwa, Warszawa 1959.

Gospodarstwa Magnice i Pawłowice Wielkie są zakładami doświadczalnymi WSR, a położone w rejonie miasta Wrocławia, posiadają w sumie lepsze warunki przyrodniczo-ekonomiczne od Krzyżowej.

Orientacyjnie można przyjąć, że zaopatrzenie PGR Krzyżowa w odpowiednie przydatne do gospodarki bezinwentarzowej budynki tylko nieznacznie przekroczy wartość istniejących, lecz mało wykorzystanych budynków gospodarczych. Nato-

miast doprowadzenie tego obiektu do stanu przeciętnego gospodarstwa inwentarzego wymagałoby nakładów inwestycyjnych w granicach 8 mln złotych.

Zmiany, jakie nastąpiły w strukturze zasiewów obrazuje tabela 2. W roku 1960 uprawiano ponad 20 różnych roślin, zaś w roku 1963 tylko 5 (żyto, pszenica ozima, jęczmień jary, łubin gorzki na nasiona, ziemniaki). Przy jednym polu wyłączonym zasadnicze zmianowanie opiera się na następującej 5-polowce (średnia wielkość pola 50 ha): ziemniaki, zboże jare, żyto, łubin, żyto. Ponieważ 1 pole tworzy kompleks pszenno-buraczany, w miejsce żyta wchodzi pszenica, a zamiast łubinu uprawia się inne strączkowe na nasiona.

Tabela 2

Struktura zasiewów
(W % gruntów ornych)

Rodzaj uprawy	1960	1961	1962	1963
Żyto	24,0	27,6	29,8	35,3
Pszenica ozima	6,3	6,1	9,9	16,5
Pszenica jara	3,2	—	—	—
Jęczmień jary	3,2	3,1	13,2	15,9
Owies	8,6	7,4	12,3	—
Zboża razem	45,3	44,2	65,2	68,2
Ziemniaki	3,2	4,6	14,2	14,2
Buraki cukrowe	1,9	3,1	—	—
Buraki pastewne	0,9	—	—	—
Ziemia pracownicza	1,3	1,8	1,7	1,7
Okopowe razem	7,3	9,5	15,9	15,9
Łubin gorzki	6,0	13,8	15,6	15,9
Łubin pastewny	1,6	—	—	—
Peluszka	2,5	—	—	—
Mieszanka strączkowa	0,6	—	—	—
Seradela	3,2	—	—	—
Strączkowe razem	13,9	13,8	15,6	15,9
Rzepak	3,2	6,1	3,3	—
Seradela	9,5	—	—	—
Kukurydza	2,5	1,8	—	—
Mieszanka	—	11,1	—	—
Koniczyna	—	6,1	—	—
Pastwisko polowe	7,3	7,4	—	—
Pastewne razem	19,3	26,4	—	—
Ugór zielony	11,0	—	—	—
Grunty orne razem	100,0	100,0	100,0	100,0

Załoga robocza jest oparta w dużym stopniu na pracownikach sezonowych, dochodzących z pobliskiego miasta. Chodzi tu przede wszystkim o zapotrzebowanie robocizny w okresie zbioru ziemniaków. W roku 1962 przepracowano ogółem 6 500 dni roboczych, z tego 1 520 dni w październiku, 700 dni w listopadzie i 580 dni

w sierpniu. W pozostałych miesiącach zapotrzebowanie na siłę roboczą było niższe i nie przekraczało w zasadzie 500 dni. Łącznie z pracownikami umysłowymi średni roczny stan załogi wynosi około 7 pracowników na 100 ha użytków rolnych. Pracownicy sezonowi stanowią ponad 30% ogólnego stanu załogi.

W celu pełniejszego wykorzystania stałej załogi roboczej gospodarstwo wykonuje (w okresie mniejszego nasilenia prac polowych) prace usługowe w zakresie transportu. Wpływy z tego tytułu kształtują się w granicach 6—7% globalnych wpływów pieniężnych.

Efektywność ekonomiczna

Wzrost produkcji roślinnej (tabela 3) z 11,7 do 21,8 jednostek zbożowych z 1 ha użytków rolnych spowodowany został nie tylko wzrostem plonów zbóż i ziemniaków, ale przede wszystkim zmianami w strukturze zasiewów. W roku 1962 zwiększyły się plony ziemniaków, a w 1963 i 1964 — plony pszenicy jary.

Tabela 3

Wyniki produkcyjne PGR Krzyżowa

Wyszczególnienie	1960/61	1961/62	1962/63	1963/64
A. Plony w q				
Żyto	15,0	15,0	18,0	17,7
Pszenica ozima	19,2	21,6	20,1	23,2
Pszenica jara	22,9	—	—	—
Jęczmień jary	24,1	30,9	27,7	18,7
Owies	13,2	21,9	22,3	—
Zboża razem	16,4	18,5	21,3	19,2
Ziemniaki	65,0	75,0	172,0	143,0
Łubin gorzki	11,6	9,5	8,7	8,3
Rzepak	14,2	20,7	16,6	—
B. Produkcyjność na 1 ha użytków rolnych (w jednostkach zbożowych)				
Produkcja globalna ^{a)}				
a) roślinna	11,7	15,0	21,8	19,0
b) zwierzęca	3,0	1,7	—	—
Razem produkcja globalna	14,7	16,7	21,8	19,0
Produkcja rolnicza netto	11,5	13,8	19,4	16,5

a) produkcja globalna bez pastewnych i produkcji ubocznej

Lata		Ogółem w gospodarstwie	Na 1 ha użytków rolnych
		zł	zł
1958/59	strata	314 330	952
1959/60	„	254 200	770
1960/61	zysk	53 850	163
1961/62	„	271 960	800
1962/63	„	515 970	1 633

szo na obszar rzeczywiście produkcyjny kosztem mało wydajnych upraw pastewnych, których areał nie stał w żadnej proporcji do obsady inwentarza żywego. Jeszcze w roku 1960 obszar upraw pastewnych na zielonkę i siano oraz ugoru zielonego wynosił ponad 30% gruntów ornyc. Niezależnie od dalszych losów prowadzonego eksperymentu można już teraz stwierdzić, że produkcja roślinna wyraźnie wzrosła i mimo likwidacji inwentarza żywego zagospodarowano w sposób racjonalny cały obszar gospodarstwa.

Przy produkcji rolniczej netto w granicach 20 jednostek zbożowych z 1 ha użytków rolnych PGR Krzyżowa można już zaliczyć do gospodarstw o średniej wydajności (G. Blohm przyjmuje dla średniej wydajności 20—30 jednostek zbożowych)¹. Wydaje się, że możliwości produkcyjne tego gospodarstwa (gleby żytńioziemniaczane) leżą właśnie w granicach nieco powyżej 20 jednostek zbożowych z 1 ha użytków rolnych. Są to wyniki zbliżone do przeciętnych gospodarstw inwentarzowych, znajdujących się w podobnych warunkach przyrodniczych.

Inaczej przedstawia się ocena gospodarstwa pod względem wydajności pracy. W roku 1962/63 produkcja rolnicza netto przeliczona na 1 pracownika wyniosła 270 jednostek zbożowych. Daje to podstawę do sklasyfikowania Krzyżowej w grupie gospodarstw o wysokiej wydajności pracy. Jest to zresztą charakterystyczne dla racjonalnie prowadzonych gospodarstw ekstensywnych.

W ślad za wynikami produkcyjnymi nastąpiła też poprawa wyniku finansowego. W 5 kolejnych zamknięciach bilansowych uzyskane wyniki (zysk lub strata wg nomenklatury PGR) przedstawia tabela 3.

Rok gospodarczy 1963/64 nie został jeszcze zbilansowany, ale wg wstępnych obliczeń gospodarstwo osiągnie około 300 000 zł zysku (940 zł na 1 ha użytków rolnych). Pogorszenie wyniku bilansowego w tym roku nastąpiło wskutek mniej korzystnych warunków klimatycznych.

W ostatnich latach wzrosły zarówno rozchody jak i przychody pieniężne. Ponieważ jednak te ostatnie wzrosły w znacznie wyższym stopniu, uzyskano dodatnie wyniki finansowe. W strukturze rozchodów wzrost dotyczy przede wszystkim zakupu nasion i sadzeniaków oraz nawozów mineralnych. Zużycie nawozów nie jest jednak wysokie i wynosi, w przeliczeniu na czysty składnik, około 130 kg NPK na 1 ha użytków rolnych. W sumie PGR Krzyżowa charakteryzuje się stosunkowo niskimi nakładami. Dotyczy to przede wszystkim płac, które kształtują się w granicach 30—50% funduszu płac średnio intensywnych gospodarstw inwentarzowych.

Wydatki pieniężne gospodarstwa przedstawiały się w roku 1962/63 następująco (w zł na 1 ha użytków rolnych):

Płace i ubezpieczenia	1 670
Zakup nasion i sadzeniaków	768
Zakup nawozów	550
Zakup paliwa	260
Zakup innych materiałów	411
Amortyzacja	659
Remonty	272
Pozostałe wydatki	466
Razem rozchody	5 056

Uwagi końcowe

Nie ulega wątpliwości, że na wzrost produktywności i rentowności PGR Krzyżowa wpłynęły różne czynniki. Niektórych z nich nie da się określić w liczbach. Trudno np. ocenić wpływ nowego kierownictwa na końcowy wynik finansowy gospodarstwa. Wiadomo jednak, że w każdym gospodarstwie, a szczególnie przy przejściu na nowy system gospodarowania, kierownik odgrywa decydującą rolę. Chcemy tu podkreślić sprawę zresztą oczywistą, że uzyskanego w gospodarstwie rezultatu nie zamierzamy przypisać wyłącznie systemowi gospodarki bezinwentarzewej. System ten, prowadzony zbyt krótko, nie pozwala jeszcze na wyciągnięcie ostatecznych wniosków. Należy jednak dodać, że gospodarstwo niegdy nie miało

¹ G. Blohm: *Ekonomika i organizacja gospodarstw rolniczych*, Warszawa, 1961.

wysokiej obsady inwentarza żywego, a więc nawożenie organiczne od wielu lat było bardzo niskie.

W oparciu o analizę PGR Krzyżowa, można podać wstępne uwagi dotyczące efektów ekonomicznych gospodarstwa bezinwentarzowego.

W konkretnych warunkach braku siły roboczej i środków produkcji przejście na gospodarke bezinwentarzową nie musi być równoznaczne z obniżeniem produktywności i rentowności gospodarstwa. W pewnych wypadkach, jak to wykazał przykład Krzyżowej, uzyskać można rezultaty lepsze. Wynika to stąd że gospodarstwa słabe i tak nie prowadzą racjonalnej gospodarki na całym obszarze użytków rolnych. Potwierdzeniem tego są bardzo niskie plony niektórych upraw i bardzo duży areał gruntów przeznaczonych na pastewne. Przejście na gospodarke bezinwentarzową (pomijając sprawę samego nawożenia organicznego) stanowić może w wielu wypadkach przejście na ekstensywną, ale racjonalną gospodarke na całym obszarze gospodarstwa. Uzyskuje się przez to powiększenie obszaru rzeczywiście produkcyjnego, a jednocześnie warunki do wysokiej mechanizacji prac polowych. Zachowanie odpowiednich norm i terminów w uprawie roślin wpływa z kolei na uzyskanie lepszych wyników produkcyjnych. Przy uproszczonej organizacji gospodarstwa może się specjalizować w uprawie niektórych roślin. Przykładem tego są zwiększone plony ziemniaków.

Mało wydajny inwentarz żywy nie przyczynia się bezpośrednio do zwiększenia produktywności gospodarstwa rolnego. Jego znaczenie uwydatnia się jednak zawsze w sposób pośredni i tego faktu nie mamy zamiaru w żadnym wypadku pomniejszać. Jeżeli jednak w konkretnym wypadku potrafimy utrzymać żyzność gleby bez udziału obornika, gospodarstwo takie może uzyskać odpowiednie wyniki produkcyjne, a przy niskich nakładach dodatni wynik finansowy i wysoką wydajność pracy.